

T. KRIZMAN, *Autoportret*, bakropis. Zagreb, Moderna galerija

znanosti i umjetnosti i Akademije filmskih znanosti i umjetnosti SAD. Njegovi najpoznatiji scenografski radovi su na filmovima *Porgy and Bess*, *Fearmakers*, *Dodge City*, *Ride the night iron*, *Burma patrol*, *Flight to Hong Kong*, *End of the world*, te na TV: *James Mason reads*, *Happy days*, *MASH*, *Charlie's*, *The Frank Sinatra show*, *Traviata*, *Pagliacci*, *Faust*. P. C.

KRIZMAN, Tomislav, grafičar i slikar (Orlovac kraj Karlovca, 21. VII. 1882 — Zagreb, 24. X. 1955). Završio Trgovačku akademiju u Zagrebu (1903). Učio je slikarstvo i grafiku kod B. Čikoša-Sesije i M. Cl. Crnčića, s kojim slika po S primorju i na Plitvičkim jezerima. Svoje prve grafike, karikature, vinjete, crteže i ilustracije objavljuje u »Životu« i »Viencu«. God. 1903—07. studira u Beču na Školi za umjetnost i obrt (F. Myrbach) i Akademiji (W. Unger) te dolazi u dodir s umj. i književnom avangardom, koja je sa secesijom predstavljala borbeni otpor konzervativnim šablonama i akademizmu. S Meštrovićem, Račkim, Nadeždom Petrović, Groharom, Jakopićem i Jamom izlaže u bečkom »Hagenbundu« i »Secesiji«. Putuje po Francuskoj, Italiji, Švicarskoj, usavršava se u Münchenu. Nakon balkanskih ratova putuje po Makedoniji, Kosovu, Bosni i Dalmaciji crtajući krajolike. Sudjeluje na izložbama Društva umjetnosti u Zagrebu, Beogradu i Sofiji, a s I. Meštrovićem, T. Rosandićem, M. Račkim i Lj. Babićem izlaže u Rimu u paviljonu Srbije (1911). God. 1912. postaje nastavnik Obrtne škole, a od 1922. do smrti profesor Akademije u Zagrebu, gdje je odgojio generacije grafičara. Bio je redovni član JAZU. Jedan je od osnivača društva »Medulić«, osnivač Proljetnoga salona (1916) i »Djela« — udruženja i zadruge umjetnika za promicanje umj. obrta.

Slikao je u ulju i temperi mrtve prirode, portrete i krajolike. Najvažniji je njegov grafički opus, prepoznatljiv po širokim ploham boje i čvrstu crtežu, ritmičkim izmjenama tamnih i svijetlih ploha te ponekad naglašenim detaljima. Ističe oštre i britke linije te oštro rezane siluete likova. Uz samostalne listove izdao je i mape bakropisa: *Iz Zagorja, Bosne i Dalmacije* (1907), *Motivi iz Beča* (1909), *Motivi iz Bosne i Hercegovine* (1910) i dvije mape motiva iz Makedonije (1917. i 1918). Od predviđene 4 mape *Jugoslavija u slici* izašle su: *Naš Jadran* (1936) i *Bosna i Hercegovina* (1937); dovršene su i pripremljene ali nisu tiskane mape: *Srbija i Makedonija* te *Hrvatska i Slovenija*. Svoje znanje o starim i suvremenim grafičkim vještinama dao je sažeto u knjizi *O grafičkim vještinama* (Zagreb 1952). Kombiniranjem elemenata secesionističke i narodne ornamentike nastojao je reformirati naš umjetnički obrt. Opremao je i ilustrirao knjige i časopise, radio nacрте za diplome, plakete, kataloge i prospekte. Kao scenograf radio je kostime i nacрте za scenu u duhu secesije za operna i dramska djela (V. Lisinski, *Porin*; R. Wagner, *Tristan i Izolda*; W. A. Mozart, *Čarobna frula*).

Samostalno je izlagao u Zagrebu (1907, 1922, 1926, 1929, 1932, 1934, 1936, 1937, 1948, 1954), Beogradu (1926) i Ljubljani (1954). Djela mu se nalaze u Modernoj galeriji i Kabinetu grafike HAZU u Zagrebu, Narodnome muzeju u Beogradu te u zbirkama u Beču, Münchenu, Parizu i Rimu.

LIT.: V. Lunaček, Tomislav Krizman, Savremeni, 1908, 5. — K. Strajnić, Tomislav Krizman, Zagreb 1916. — M. Cl. Crnčić, Tomislav Krizman, Ljetopis JAZU, 1927—28. — S. Batušić, Djelo Tomislava Krizmana (katalog), Zagreb 1954. — Počeci jugoslovenskog modernog slikarstva (katalog), Beograd 1972, str. 228—231 (iscrpna literatura). — B. Gagro, Hrvatska grafika u prvoj polovini XX stoljeća, u katalogu: Jugoslovenska grafika 1900—1950, Beograd 1977. — O. Maruševski, Tomislav Krizman za naš umjetnički obrt, Bulletin JAZU, 1982, 2. — S. Domac Ceraj, Tomislav Krizman (katalog), Zagreb 1995. Z. Ju.

KRIZMANIĆ, Anka, slikarica i grafičarka (Omilje kraj Zeline, 10. III. 1896 — Zagreb, 2. XI. 1987). Polazila priv. slikarsku školu T. Krizmana u Zagrebu (1910—13). Studij nastavlja na Kunstgewerbeschule u Dresdenu (1913—17) i u Parizu za studijskoga boravka (1920—30). Prvi puta javno izlagala na izložbi »Medulić« (1910). U crtežu i grafici rano je izoštrila osjetljivost za bitno u strukturi krajolika, pokretu figure ili stanjima ljudske psihe. Sred. dvadesetih godina nastaje ciklus pastela (*Oštrc*, *Plješivica*, *Sljeme*, *Majka i sestra*, *Ljubavnici*), pejzaža i portreta zaobljenih volumena, euklidovske jasnoće i tonskih vrijednosti boje. Oko 1930. njezino slikarstvo gubi crtačku tvrdoću, a metalnu zvučnost pastelnih tonova nadomještaju diskretne kolorističke harmonije kao posredni tumači unutrašnjeg doživljaja, atmosfere i karakternih osobina. Radila je zgrafite, tapiserije, modne crteže i skice za lutkarsko kazalište. Izvela grafičku mapu *Ples* (1916), dvije litografske mape *Dubrovnik* (1921, 1922), te nekoliko ciklusa pejzaža, portreta, seriju autoportreta i karikatura, plesnih i scenskih motiva i folklornih plesova. Samostalno izlagala u Crikvenici (1923), Zagrebu (1925, 1927, 1928, 1951, 1953, 1985), Gospiću i Splitu (1940, sa S. Omčikus), Dubrovniku (1940, 1954) i Opatiji (1951). Sudjelovala na izložbama »Pola vijeka hrvatske umjetnosti« (Zagreb, 1938/39), »Gravadores jugoslavos« (São Paulo, 1953) i »Tanz in der Kunst« (Arbon, 1956). Retrospektivna izložba priredena joj je u Zagrebu 1986.

ilustracija na str. 480

LIT.: A. B. Šimić, Proljetni salon (Anka Krizmanićeva), Vijavica, 1917, 1. — R. Warnier, Une artiste croate: Anka Krizmanić, L'Europe Centrale (Prague), 10. III. 1928. — M. Stančić, Izložba A. Krizmanić, Naprijed, 22. V. 1953. — M. Feller, Portret Anke Krizmanić — slikarice ljudskih bića, VUS, 24. VI. 1953. — J. Kovačić, O Anki Krizmanić i njezinu djelu, u katalogu: Scenski motivi u opusu A. Krizmanić, Zagreb 1985. — I. Reberski, Anka Krizmanić (katalog), Zagreb 1986. — Ista, Anka Krizmanić, Zagreb 1993. I. Reb.

KRIŽ, najstariji i najizrazitiji simbol kršćanstva. Kao simbolički znak k. je bio poznat i prije Krista; kao svastika je poznat odavna; u egip. je sustavu hijeroglifa kao *anh* bio znak za život. Oblik mu potječe od sprave za mučenje koju su izmislili Feničani a na kojoj je Krist bio mučen. Kao mučilo služila je isprva uspravna greda (*patibulum*), a poslije joj je, na ili pri vrhu, dodana još jedna poprečna greda (*antenna*). Na dnu uspravne grede nalazio se mali oslonac za noge (*suppedaneum*), a na sami vrh bi se pribila pločica s imenom i krivnjom osuđenoga (*titulus*).

U kršćanstvu, nakon Konstantina Velikog, k. se primjenjuje u dekorativne, simboličke i praktične svrhe, od tlocrta crkava do potpisa za nepismene, a tijekom stoljeća doživljava razne preobražaje. Veličinom, oblikom i položajem dviju prekrivenih greda nastale su brojne inačice križa koje u pojedinim razdobljima imaju i dodatna značenja i simboliku. I u našim krajevima očuvani su brojni križevi u raznim oblicima i primjeni iz svih

T. KRIZMAN, *Procesija*, bakropis. Zagreb, Moderna galerija

razdoblja. U prvim se stoljećima upotrebljava kao dekorativni motiv, i to sâm križ, apliciran na druge plohe (mozaik, svjetiljke, sarkofazi); od predromanike i kao poseban predmet; od toga doba pojavljuje se raspeti Krist (*corpus*). — Najstariji motivi križa u našim krajevima pojavili su se na podnim mozaicima u IV – VI. st. (Poreč, Pula, Solin), i to isprva prikriiveni u ornamentu ili kao *kukasti križ* (*crux dissimulata*), a potom i jasno prikazivani. Iz istoga razdoblja potječu prikazi križa i na brojnim glinenim svjetiljkama, a najčešći oblik je *Konstantinov križ* (*chrismon, crux invicta*). Od V. do VII. st. rađeni su brojni križevi na sarkofazima širom zemlje, a osobito je bila važna radionica na Braču, iz koje se utjecaj širi po cijelomu jadranskom bazenu. Isprva se na sarkofazima pojavljuje *križ u krugu* (*crux coronata*) s proširenim završecima, a potom kao *latinski križ* (*crux capitata*), proširenih završetaka, te isti križ s krugom na spoju krakova.

U doba predromanike križ se pojavljuje na pletenoj ornamentici, osobito na brojnim zabatima oltarnih pregrada (Šopot, Uzdolje, Biskupija, Split, Ston), a najpoznatiji je onaj sa Višeslavove krstionice u Ninu. Žezlo u obliku križa ima i vladar u splitskoj krstionici. Iz doba predromanike su i najraniji prikazi raspetoga Krista na križu. To su biz. relikvijari u obliku križa, veličine 5 – 10 cm, na kojima je u reljefu prikazan s jedne strane raspeti Krist a s druge Bl. Dj. Marija (Split, Zadar); najpoznatiji od njih je Cikin križić u Zadru s poč. XI. st., od pozlaćene bronce. U doba romanike pojavljuju se monumentalna (reljefna) raspela koja vise ispod trijumfalnoga

luka. Dva su takva raspela očuvana u Zadru (Sv. Frane, XII. st. i Sv. Mihovil, XIII. st.). Iz toga doba očuvano je nekoliko raspela u drvenoj skulpturi, od kojih je najpoznatije ono iz Gračišća u Istri. Monumentalna oslikana raspela izrađuju se i u doba gotike, a očuvano je više primjeraka (Zadar, Trogir, Split, Korčula, Dubrovnik). Ušćevano je i više drvenih monumentalnih raspela kraj kojih su stajali Bl. Dj. Marija i Ivan Apostol, izrađeni u drvu, a najpoznatija su ona u šibenskoj katedrali i na Badiji, oba rad J. Petrovića iz XVI. st. Iz doba renesanse i baroka ušćevana su brojna raspela većih dimenzija u drvu i mramoru koja su radili domaći i strani majstori. Od domaćih je majstora najpoznatiji F. Bakotić u XVIII. st.

Od XIII. st. pojavljuju se i *procesijski križevi*. To su metalni (bronca, srebro, zlato) križevi jednakih krakova ili dužega okomitoga kraka veličine oko 40 cm, podignuti na dugačku tanku motku. U detaljima slijede stilska obilježja vremena u kojemu nastaju, ali njihov obris (*sagoma*), tj. trolisni završeci krakova, ostaje kroz mnoga stoljeća nepromijenjen. S jedne im je strane u reljefu ili u punoj plastici raspeti Krist a s druge Bl. Dj. Marija, dok se na završecima krakova s jedne strane nalaze simboli četiriju evanđelista, a s druge Bl. Dj. Marija i Sv. Ivan te arhandeo Gabrijel i Magdalena. Takvih križeva (XIII – XIX. st.) ima u svim crkvama, a najbrojniji su oni iz doba baroka. Osobito je njima bogat primorski dio Hrvatske, gdje uz katedrale i samostane postoje čitave zbirke takvih križeva. Također iz XIII – XIX. st. potječu i brojni *naprsni križevi* (*pektoral*) i križevi kojima

A. KRIZMANIĆ, *Ljubavnici*

se blagoslivlju vjernici (*pacifikal*), koji oblikom i dekoracijom sliče procesijskim križevima, ali su od njih mnogo manji.

U pravosl. crkvama križevi su većinom manjih dimenzija, a izrađeni su u drvu ili plemenitim metalima; na njima Krist (*corpus*) nije nikada prikazan u skulpturi, nego je samo naslikan ili ugraviran, i to pribijen sa četiri čavla. Na vrhovima zvonika i još na nekim mjestima upotrebljava se tzv. *trorameni križ* (*ruski k.*); on ima tri poprečne grede od kojih srednja označava onu na kojoj je visio Krist, gornja natpis a donja (većinom kosa) oslonac za noge.

A. Bad.

KRIŽ, selo u Moslavini; ranije se nazivalo *Obed*. Na povišenu platou župna crkva Sv. Križa, jednobrodna prostrana srednjovj. barokizirana građevina sa sakristijom uz svetište. Postrance uz brod smješten je visok zvonik. Trijem je pred glavnim ulazom u koji je uzidana skulptura kamenoga lava (vjerojatno kasnoromanička); u pločniku trijema su ant. opeke velikoga formata. U unutrašnjosti crkve su barokni oltari, propovjedaonica i orgulje. Ističe se gl. oltar tektonskoga tipa s tordiranim stupovima, bogat skulpturama (oko 1720), te zlatarski predmeti iz XVIII. i XIX. st. — U jednostavnoj pravosl. kapeli Sv. Jovana Krstitelja iz XIX. st. rustično izrađen ikonostas, slika na platnu *Bogorodica s apostolima*, te zvono s natpisom: Martin Felzl mich gegossen in Graz 1765.

LIT.: J. Meder, *Orgulje u Hrvatskoj*, Zagreb 1992.

A. Ht.

KRIŽANIĆ, Pjer (Petar), slikar i karikaturist (Glina, 19. V. 1890 — Beograd, 21. I. 1962). U Zagrebu je završio Obrtnu školu i studirao 1908—11. na Akademiji (M. Cl. Crnčić i B. Čikoš-Sesija). Novinskom karikaturom se počeo baviti u zagrebačkomu političko-satiričkomu listu »Koprive« 1909. Pripadao je Matoševu krugu i izradio karikature mnogih zagrebačkih kulturnih djelatnika. God. 1918. postao je urednikom »Kopriva«, a 1922. otišao u Beograd i postao suradnik »Novog lista«. Od 1923. je karikaturist »Politike«, 1924. boravio je cijelu godinu u Parizu. Sudjelovao je u osnivanju humorističkoga lista »Jež« (1935. u Beogradu). K. je svojim karikaturama pratio sva područja društvenoga života, a osobito žigoše politički negativne pojave. Objavio je karikature u knjizi *Nashe muke* (Beograd 1923) te mape svojih karikatura *Kuku Todore* (Beograd 1926) i *Protiv fašizma* (iz razdoblja 1927—47; Beograd 1948). Izbjegavajući pretjeranu grotesknost, deformaciju ili disproporcije, ostaje u granicama

realizma. Njegove karikature svjedoče o kvaliteti crtača, pronicljivosti psihologa i kritičnosti društvenoga radnika, pa mnoge imaju trajnu umj. i dokumentarnu vrijednost. Izložbe Pjerovih karikatura održane su u Beogradu 1954, Rijeci 1955, Zagrebu 1985. Usporedo s radom na karikaturi K. je djelovao kao lik. kritičar. Temeljito poznavajući i prateći lik. život u Zagrebu i Beogradu, objavljivao je kritike u »Riječi«, »Kritici« i »Politici« (1919—41).

U spomen Križaniću izdana je mapa *Pjer karikature* (Beograd 1965), i ustanovljena nagrada »Pjer« za karikaturu (»Večernje novosti«, Beograd).

LIT.: K. Strajnić, Mlada umjetnička generacija, *Savremenik*, 1915, 11—12. — J. S. Vignanin, Izložba Proljetnog salona. Karikaturista P. Križanić, *Riječ*, 1921, 245. — G. Krklec, Petar Križanić, *Pokret* (Beograd), 31. V. 1924. — O. Bihallji-Merin, Pjerov osmeh, *Književne novine* (Beograd), 28. I. 1954. — Z. Kulundžić, Pjer, životni put majstora karikature, *Borba* (Beograd), 26. V.—2. VI. 1958. — M. Peić, Pjer u Zagrebu, *Telegram*, 9. II. 1962. — B. Dimitrijević, Biografski podaci, u mapi: Pjer karikature, Beograd 1965. — J. Marušić, Pjer Križanić, novinar i karikaturist (katalog), Zagreb 1985.

R.

KRIŽANIĆ TURANJ → TURANJ NA KORANI

KRIŽEVCI, grad podno Kalnika. Spominje se potkraj XII. st. (1193), a od 1223. u izvorima se javlja i »Castrum Cris«. Longitudinalno zasnovano naselje, razvijeno uz cestu na hrpu brijega, bilo je podijeljeno na dva grada: stariji, Donji (podgrađe kaštela) i mlađi, Gornji (osn. 1252). God. 1253. Gornji grad dobiva povlastice od Bele IV, a 1405. i Donji grad postaje »slobodnim kraljevskim gradom« uz pravo da se utvrdi (fortifikacije iz XV. st. zamijenjene su tijekom XVI. st. utvrdom bastionskoga tipa). Tek sred. XVIII. st. oba su križevačka grada spojena u jedan. K. su već u srednjemu vijeku postali upravno sjedište velike križevačke županije, a u tome su razdoblju u gradu održani i mnogobrojni sabori. Tijekom XVI. st. istaknuta su tvrđava uz granicu prema Turskoj.

Najstarija je očuvana građevina Križevaca nekadašnja župna crkva Sv. Križa, smještena izvan središta Donjega grada, unutar posebne utvrde, možda kaštela (srušene u XVI. st.). U izvorima se spominje od 1326. a iz toga doba potječe i njezina najstarija građevna faza s ranogotičkim bočnim portalom (s lisnatim kapitelima). U visokogotičkoj obnovi tijekom XV. st. crkva je zadobila svoju sadašnju prostornu organizaciju, s brodom i poligonalnim, križno-rebrasto presvođenim svetištem (ističu se figurativne i biljne konzole svoda), a završetak toga zahvata datiran je 1498. godinom